

Het Brussels Millenium : een balans

door

J. BAERTEN (V.U.B.)

„De oorsprong van Brussel blijft dus een groot mysterie”. Zo drukte Prof. Despy (U.L.B.) zich uit in een boek dat ter gelegenheid van de millenniumviering verscheen, voorzichtigheidshalve echter zonder vermelding van preciese data in de titel¹. Er hangt inderdaad een bijzonder dichte mist rond het jaar 979. Was het wel in dat jaar dat Karel, broer van koning Lotharius van Frankrijk, sinds 977 door keizer Otto II tot hertog aangesteld, in Brussel zijn burcht liet bouwen? Het feit dat hij zich in 978 te Laon en in 979 te Kamerijk ophield levert daarvan geen bewijs². Weliswaar liet hij rond 984 in de Brusselse Sint-Gorikskapel de relikwieën van Sint Goedele overbrengen uit haar geboorteplaats Moorseele, doch dit bericht is afkomstig uit een Vita der 12de eeuw die Karels castrum niet eens vermeldt. Uit diezelfde periode dagtekent ook de Vita van Sint Guido waarvan een episode zich in dit kasteel afspeelt. Het is echter niet zeker dat die heilige vóór het jaar 1000 leefde³. Andersom bestaat er een traditie uit de 15de eeuw die de burcht laat opklimmen tot Karels voorouders⁴. In dat geval betekent 979 veel minder voor Brussel, zelfs al verbleef Karel er.

Aan het bestaan van een „Oude Borch” mag voorzeker niet getwijfeld worden; de 14de-eeuwse plaatsnamen wijzen alle dezelfde plaats aan: het zuidelijke Zenne-eiland, doch enige chronologische houvast heeft men er niet aan⁵. Lange tijd vestigde men enige hoop

1. DESPY, G., in *Brussel, groei van een hoofdstad* o.l.v. STENGERS, J. (Brussel, 1979), blz. 35.

2. MARTENS, M. in *Histoire de Bruxelles* o.l.v. MARTENS, M. (Toulouse, 1976), blz. 39. De auteur, toen stadsarchivaris, spreekt echter ook veel over het jaar 977 (blz. 27, 36-38).

3. DESPY, G., *op. cit.*, blz. 31.

4. DES MAREZ, G., *Le développement territorial de Bruxelles au moyen âge* (Brussel, 1935), blz. 32 baseert zich op een manuscript van A. Thymo op het stadsarchief. De Brabantsche Yeesten daarentegen bewaren het tegengestelde. WILLEMS, J. F., dl. I, blz. 395, vers 1040 en vlg.:

„Karle oec, in sinen daghen,
Die hertoghe was van Lothrike, ...
Dede te Brussel maken binnen,
Tusschen twe armen van der Sinnen,
Sine woninghe, alsoe men weet.”

5. MARTENS, M., *Les survivances domaniales du castrum carolingien de Bruxelles*, in *Le Moyen Age*, dl. LXIX, 1963, blz. 641-655.

op een akte van 966 waarin een bezitting van de abdij van Nijvel te Brussel werd vermeld ; de interpolaties waaronder deze tekst na de 11de eeuw te lijden had ontnemen hem elke bewijskracht i.v.m. de ouderdom van Brussel⁶. Blijft nog de munt. Het ziet er naar uit dat te Brussel, waar in de 11de eeuw een muntatelier gevestigd was, ook reeds in de 10de – meer bepaald ca 965 – munt werd geslagen aangezien er ca 990-1000 in Pommeren en in Zweden stukken werden begraven die dezelfde kenmerken vertonen als die welke in de 11de eeuw werden uitgegeven ; maar niet iedereen is hiervan overtuigd⁷.

Uit het bestaan van een moederkerk gewijd aan Sint Michiel, waarvan sedert 1174 de kapellen van Sint-Jacob, Sint-Niklaas en Sint-Gorik afhingen, kan al evenmin iets afgeleid worden aangezien die toestand slechts na 1150-1160 ontstond, want toen was Sint-Jacob een volwaardige *ecclesia*. De Sint-Michielskerk, waarvan het bestaan in 1073 met zekerheid bewezen is, zou in 1047 tot kapittelkerk omgevormd zijn toen Gudula's relikwieën uit de Sint-Gorikskapel werden overgebracht. De stichtingsakte werd echter slechts op het einde der 12de eeuw opgesteld. Het is mogelijk dat de relikwies-translatie te maken heeft met de verplaatsing van de hertogelijke residentie naar de Coudenberg tijdens de tweede helft van de 11de eeuw.

Alles schijnt er dus op te wijzen dat de stad eerst in de laagste delen der Zennevallei tot stand kwam en zich pas later naar de hoger gelegen gebieden verplaatste⁸. Ook de toponymie wijst in die richting : „broek” betekent immers moeras en dit element treft men slechts aan bij waterlopen. Deze redenering overtuigde echter destijds Bonenfant niet omdat hij meer belang hechtte aan de parochie-indeling⁹ ; maar wij weten thans dat zij wijzigingen onderging. De eerste vermelding van Brussel als oppidum dateert van 1134 ; die van de stadswallen uit de jaren 1200-1201. De vorm van deze laatste wijst er eens te meer op dat Sint-Michiel en de Coudenberg als latere uitwassen dienen te worden beschouwd. Maar waarom niet in de grond zoeken wat de teksten niet kwijt willen ? Men kan niet anders dan beamen wat Prof. Despy in hogervermeld werk schreef : „De enige hoop om ooit een aantal hypothesen... op te lossen, moet van

6. DESPY, G., *op. cit.*, blz. 28 en 30.

7. BAERTEN, J., *La plus ancienne monnaie de Bruxelles* (vers 965), in *Bulletin du Cercle d'études numismatiques*, dl 2, 1965, nr. 1 alsook *Duizend jaar muntslag te Brussel* (Brussel, 1965). Cfr. FRERE, H., *La datation du premier denier bruxellois* in *Revue belge de numismatique*, 1968.

8. DESPY, G., *op. cit.*, blz. 33-35.

9. BONENFANT, P., *Quelques cadres territoriaux de l'histoire de Bruxelles (comté, ammanie, quartier, arrondissement)*, in *Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles*, dl. 38, 1934, blz. 5 en vlg.

de zijde van de archeologie komen. Op dit punt is de toestand van Brussel werkelijk catastrofaal..."¹⁰. De stadsoverheid heeft echter van het millennium geen gebruik gemaakt om dit zo nodige onderzoek van start te laten gaan. In dit opzicht heeft de hoofdstad alles te leren van Antwerpen. Prof. Verhulst toonde onlangs hoe „gegevens van zeer uiteenlopende aard... gehaald kunnen worden uit de fysische aardrijkskunde, de plaatsnaamkunde, de archeologie en de latere topografie van de stad"¹¹. In Brussel missen wij echter een Van de Walle op wiens opgravingsverslagen de Gentse historicus veelvuldig een beroep kon doen. Waar wel een parallel kan getrokken worden tussen Antwerpen en Brussel is de wijziging in de parochiale indeling in de 12de eeuw.

Wat het bevolkingscijfer van Brussel betreft tast men eveneens in het duister bij gebrek aan cijfermateriaal ouder dan de 15de eeuw. De telling van belastingplichtigen uit 1374 gaf aanleiding tot uiteenlopende interpretaties. Voor een paar jaar leidde Prof. L. Genicot er uit af dat Brussel de kaap der 10 000 inwoners ca 1300 wellicht niet bereikte¹². Naar aanleiding van deze discussie maakten wij een vergelijkende studie. Hieruit blijkt dat onze Leuvense collega voor Luik en Doai zeer ruim telde en voor de Brabantse steden nogal krenterig. Brussel zou volgens onze berekeningen, gebaseerd op het groeiritme van 1437 tot 1464, de 10 000 haast zeker hebben bereikt bij het begin van de 14de eeuw. Ook voor Leuven is dit waarschijnlijk¹³. Het argument dat de stadswal van Brussel slechts werd vergroot in de tweede helft van de 14de eeuw weegt niet zwaar wanneer men daar tegenover stelt: ten eerste de uitbreiding extra muros – o.m. de Kapellewijk – en ten tweede de segregatiepolitiek die door het Brusselse patriciaat vanaf 1306 werd gevoerd¹⁴. De wevers kregen immers verbod zich 's nachts binnen de stadsmuren te bevinden. En dat waren er heel wat!

Terwijl, zoals gezegd, zoveel problemen onopgelost blijven hebben sommige Franstaligen, onder wie een paar historici, het nodig gevonden nieuwe problemen te creëren. Reeds enkele jaren tevoren

10. DESPY, G., *op. cit.*, blz. 35.

11. VERHULST, A., *Het ontstaan en de vroege topografie van Antwerpen van de Romeinse tijd tot het begin van de 12de eeuw*, in VOET, L. (dir.), *De stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot in de 17de eeuw: topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis* (Antwerpen, 1978), blz. 13.

12. GENICOT, L., *Les grandes villes de l'occident en 1300*, in *Economies et sociétés au moyen âge. Mélanges... E. Perroy*, blz. 209.

13. BAERTEN, J., *De omvang van de Brabantse hoofdsteden in de 14de en de 15de eeuw. Een kritische bijdrage tot de historische demografie* (te verschijnen in *Bijdragen tot de geschiedenis van het hertogdom Brabant*).

14. BAERTEN, J. in *Brussel groei van een hoofdstad*, blz. 50. Zie ook het daar in n. 1 met verkeerde verwijzing afgedrukte artikel van BONENFANT, P., *Le premier gouvernement démocratique à Bruxelles*, in *Revue de l'Université*, 1920-21, blz. 566-594.

speelde de toenmalige stadsarchivaris Prof. Mina Martens met de idee dat Franse werklieden betrokken waren bij de bouw van Karels castrum. Zij aarzelt niet de vraag op te werpen : „un bilinguisme est-il dû à la présence d'artisans venus de France ?”¹⁵. De millenniumviering zou aan anderen – o.m. aan haar adjunct Prof. Zylbergeld – de kans bieden om systematisch dergelijke Franse invloeden op te sporen : *Bruxelles... 1000 ans de rayonnement de la culture française* luidde de titel van een tentoonstelling waarvan de catalogus ook in de boekhandel verkrijgbaar was. Uniek feit in de Brusselse geschiedenis ! Uniek mag ook de plaats genoemd worden waar deze feestviering van de francofilie doorging : het paleis der Academies ! En welke argumenten werden aangevoerd ?

a. Niemand zal zwaar tillen aan een „historisch antecedent” dat gewoon bestaat in het feit dat de abdij van Nijvel een onroerend goed te Brussel bezat¹⁶. Is het nodig te antwoorden dat ook Sint-Martens en Sint-Kwintens-Lennik tot het Nijvelse domein behoorden¹⁷ en toch niet dezelfde weg opgingen ? Of zou men de Nijvelse goederen in Rijnland als Waalse invloed in Duitsland gaan bestempelen ? Alleszins ken ik geen voorbeelden van Vlaamse historici die gelijksoortige argumenten hanteerden om pangermanistische conclusies te halen uit Waalse bezittingen van Vlaamse abdijen.

b. Heeft men niet nagedacht wanneer men schreef dat de ligging van Brussel in het bisdom Kamerijk en het aartsbisdom Reims met zich meebracht dat „Bruxelles et sa région allaient ainsi durablement dépendre au spirituel de foyers culturels situés au sud de la frontière linguistique”¹⁸ ? Want dan zou Luiks afhankelijkheid t.o.v. het aartsbisdom Keulen Duitse invloed over een deel van Walenland betekenen. Overigens bewijst de Loonse geschiedenis voldoende dat Luikse overheersing én op religieus én op politiek en administratief gebied van 1366 tot eind 18de eeuw geen verfransing met zich meebracht¹⁹.

c. Dat de aantrekkingskracht van de Parijse universiteit op de Brusselaars „dans le sens de la francisation”²⁰ zou gewerkt hebben moet ten stelligste betwijfeld worden. Niemand zal ontkennen dat ook Brusselse studenten naar Parijs togen zolang de universiteiten van Keulen (1389) en Leuven (1426) niet werden opgericht. Maar

15. MARTENS, M., *Histoire de Bruxelles*, blz. 40.

16. *Bruxelles ... 1000 ans de rayonnement de la culture française* (Brussel, 1979), blz. 24-25.

17. Zie hierover het werk van HOEBANX, J. J., *L'abbaye de Nivelles des origines au 14e siècle* (Brussel, 1952), passim.

18. *Bruxelles ...*, blz. 29.

19. Over Loon zie LYNA, J., *Het graafschap Loon* (1956) en BAERTEN, J., *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw)* (1969).

20. *Bruxelles...*, blz. 29.

kunnen lessen in het Latijn verfransing tot gevolg hebben? Men ziet het verband echt niet, vooral omdat Parijs zo'n cosmopolitisch centrum was dat wel heel het Westen aan verfransing bloot stond. Wat ons wantrouwen t.o.v. de geponeerde these nog versterkt is dat er te Brussel geen spoor van verfranste klerken te bespeuren valt. Uit een enquête van Dr. P. De Ridder is gebleken „dat de Brusselse cartularia slechts zeer weinig franstalige oorkonden bevatten”, waarvan „de meerderheid ...niet eens specifiek of uitsluitend op de stad Brussel betrekking heeft”²¹. Indien er enig verband tussen middel-eeuwse en hedendaagse toestanden zou bestaan zou Vlaanderen, op grond van de percentages Franstalige akten, het meest verfranste gebied boven de taalgrens zijn.

Men moet niet proberen ons wijs te maken dat Brussel in de 15de eeuw van de kennis der Franse taal een punt maakte. Als op-erste ambtenaar (pensionaris) koos zij de Kempenaar Peeter Van der Heyden (alias A. Thymo) die niet te Parijs maar te Keulen studeerde en die in 1434 de voorwaarde bedong vrijgesteld te worden van „eenighe saeken... diemen in 't Walsch soude moeten op doen”²². En dit op een ogenblik dat Nieuwpoort reeds lang over een „waalsche advocaat” beschikte. Thymo's opvolgers in volle Bourgondische periode konden zich weliswaar aan het Frans niet meer onttrekken in hun betrekkingen met de overheid, maar Armstrong heeft ongelijk wanneer hij beweert dat Brussel zich „two pensioners, the one French the other Netherlandish”, aanschafte²³. De taakverdeling tussen de pensionarissen Jan Suquet (of Sucket) en Geert van den Hecke – wat de namen ook zouden suggereren – schijnt geenszins op taalkundige basis te gebeuren. Zulks kan men alleszins niet opmaken uit de door Armstrong aangehaalde stadsrekening²⁴ en evenmin uit een dokument uit het Brusselse stadsarchief dat aan de pensionarissen is gewijd. Thymo's opvolger Geert Roelants, door Maximiliaan voor zijn dienst opgevorderd, werd in 1485 vervangen door „twee advocaeten ofte pensionarissen die spreken ende raeden souden moeten soo wel in criminele als civile saecken ... Mr Jan Sucket en Mr van den Hecke, beijde licentiaeten in de rechten, welcke 2 advocaeten oft pensionarissen voortaan onder hun beijden soude hebben soo veel als den voors. Mr

21. De RIDDER, P., *Peilingen naar het taalgebruik in Brusselse stadscartularia en stadrekeningen (XIII-XVde eeuw)* in *Taal en sociale integratie*, dl. 2, V.U.B., 1979, blz. 33-38.

22. *Den Luyster ... van Brabant*, a° 1494, blz. 93. Cfr. PAQUET, J., *La contribution du clergé à l'administration des villes de Bruxelles et d'Anvers aux XIVe et XVe siècles*, in *Le Moyen Age*, dl. LVI, 1950, blz. 368-369.

23. Dhr Aerts (K.U. Leuven) weze hartelijk bedankt voor de verwijzing naar ARMSTRONG, C. A. J., in *Europe in the Late Middle Ages*, uitg. HALE, J., HIGHFIELD, R. en SMALLEY, B. (1963), blz. 405.

24. Alg. Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, nr. 30942, f° 89 en 91-92.

Godevert alleen gehadt hadde". Volgens hetzelfde document kwam deze laatste vijf jaar later terug in de plaats van Jan Sucket. Over taalsplitsing is hier dus helemaal geen sprake²⁵.

In een ander millenniumboek bevestigde Prof. Uyttebrouck (U.L.B.) dat tot aan het Bourgondische tijdvak het Brabantse hof – ofschoon er Franse dichters en kroniekschrijvers werden ontvangen – voor de regering het Nederlands gebruikte, behoudens enkele uitzonderingen ten behoeve van het Waalse landsgedeelte; sommige secretarissen werkzaam in de kanselarij kenden niet eens Frans²⁶. Verlooy had het niet slecht bekeken wanneer hij schreef „Wij moeten deze vernedering van onzen volksaerd en afnemning onzer konsten niet wyten als aen 't huys van Burgondiën... Het stelde terstond het gants Gouvernement en d'eerste raden in 't Frans. Naer het Hof moest zich den edeldom voegen; en nae d'eerste raeden alle voornaemste ampten". Zo geraakte „deze stad overstroomt van Fransmans”²⁷. Dit alles belette echter niet dat in volle Bourgondische eeuw een uit Doornik overgekomen Rogier de le Pasture te Brussel Rogier Van der Weyden werd, lid van de Vlaamstalige gemeenteraad en gehuwd met een Brusselse, Vlaamssprekende vrouw²⁸.

Een eeuw later werden de eveneens vaak uit Doornik afkomstige tapijtwevers blijkbaar niet meer zo goed geassimileerd. In 1578 moesten de Brusselse Calvinisten, die onder hen veel leden telden, immers een Waalse kerk oprichten²⁹. Wat waar is voor de protestanten onder Filips II gaat ook op voor de katholieken onder de regering van Karel V. Deze vorst vaardigde immers in 1543 een edict uit waarbij twee of drie scholen werden opgericht „om dezelfde Walse en de andere vreemde talen” te Brussel te leren. Reden hiertoe was dat „nu dagelijks meer ende meer de Walse en de Fransose taal wordt gesproken”³⁰. Hoe groot deze Franse kolonie was wordt door de bronnen niet meegedeeld. Wanneer men er van uit gaat dat er naast die 2 of 3 speciale scholen nog 6 partikuliere en 13 kleine scholen te Brussel bestonden, dan blijkt de maatregel van Karel V wel neer te komen op het toekennen van faciliteiten aan een minderheid van maximum 12-13 % der schoolgaande jeugd, d.w.z. van de begoeden.

Uit de 17de-eeuwse bronnen vernemen wij nieuwe gegevens over het Frans te Brussel. Pater Brouwers excerpeerde uit die betreffende

25. Stadsarchief Brussel, nr. 1230, f° 13.

26. UYTTEBROUCK, A., in *Mille ans de vie quotidienne à Bruxelles* (Brussel, 1979), blz. 54.

27. VERLOOY, J. F., *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael*, 1788, blz. 29.

28. HULIN DE LOO (G.) in *Biographie nationale*, dl XXVII, 1938, kol. 222-245.

29. DECAVELE, J., in *Brussel groei van een hoofdstad*, blz. 103.

30. *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2de serie, dl. IV, blz. 449-455.

het Jezuïetencollege dat wie „het te Brussel onontbeerlijke Frans niet machtig was” in 1616 niet in aanmerking kwam voor het directeurschap³¹. Bovendien leren de onderhandelingen i.v.m. het catechismusonderricht ons dat in 1625 overwogen werd per parochie één jongens- en één meisjeszondagsschool op te richten waar „elcken meester en meesteresse zullen moeten cunnen twee taelen als duytsch en walsch”. Ze waren bestemd voor kinderen van 7 tot 14 jaar „die elders niet schole en gaen”³². Hieruit moet men concluderen dat ook een deel van de kinderen afkomstig uit de lagere bevolgingsklassen geen les in het Nederlands kon volgen. Dit alles rechtvaardigt nog niet wat L. van den Bruwaene schrijft : „Vers la prédominance du français à Bruxelles au XVIIe siècle”³³.

Zelfs in de 18de eeuw, toen heel Europa van de oceaan tot aan de Oeral verfranst was, ging het nog zo'n vaart niet in de hoofdstad der Oostenrijkse Nederlanden. Prof. Hasquin (U.L.B.) berekende dat in 1760 slechts 19,5 % van de notarisakten in het Frans waren gesteld. Twintig jaar later liep dit aantal weliswaar op tot bijna 27 %, doch hij merkt terecht op dat het cliënteel van notarissen op dat ogenblik een kleine minderheid uitmaakt die ten dele met de verfranse adel en burgerij samenvalt. Hij schat dan ook de Franssprekenden op maximum 15 % van de Brusselse bevolking. Toch dient onderstreept dat ook kleine handelaars en ambachtslui meer en meer (van 3,6 % tot 12,8 % op 20 jaar) het Frans gebruikten bij het verlijden van akten. Verlooy had derhalve gelijk wanneer hij met zijn *Verhandeling* een alarmkreet slaakte, al was het dan nog niet te laat. Prof. Hasquin aarzelt niet als conclusie te formuleren : „la francisation de la population flamande de Bruxelles n'était pas encore irréversible”³⁴. Hij blijft ons echter nog het antwoord schuldig in hoeverre de cijfers beïnvloed worden door Waalse immigratie of door de echte verfransing van de autochtone hoofdstedelijke bevolking.

Het Brussels millennium heeft zeker niet alle problemen opgelost. Moge het een stimulans zijn om in de komende jaren een onderzoeksprogramma op het getouw te zetten dat de Brusselse geschiedenis samen met die van het omliggende gebied ernstig aanpakt. Tenslotte kan het de historici weinig deren of 1979 nu de

31. BROUWERS, L., *De Jezuïeten te Brussel 1586-1773-1833* (Mechelen, 1979), blz. 47 n. 8.

32. SEMPELS, V., *Het catechismusonderricht te Brussel gedurende de Contra-Reformatie*, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, dl. II, 1946, blz. 938-940.

33. VAN DEN BRUWAENE, L., *Le français à Bruxelles aux siècles passés* (Brussel, 1980), blz. 113-160.

34. HASQUIN, H., in *Brussel groei van een hoofdstad*, blz. 142.

750ste verjaring van de Brusselse keure betekent³⁵ of de 1000ste van de oudste vermelding. Van uit het standpunt van de toponymie kan Brussel gerust zo oud als andere - zele - gemeenten beschouwd worden, dit wil zeggen opklimmen tot de 7de eeuw³⁶. Alleen moet men er naar zoeken. Wij wachten op de minister die de eerste spade steekt. Hoe dan ook, over het Vlaamse karakter van Brussel bestaat niet de minste twijfel. Wij moeten dan ook de pas afsnijden voor elke poging uitgaande van de huidige Franstalige meesters die de geschiedenis willen herschrijven om te verdoezelen wat zij zijn: de erfgenamen van het bourgeois-regime der vorige eeuw en niet die van de legendarische metselaars van de Brusselse burcht van een misschien even legendarische bouwheer die - wie weet - mogelijks nooit Frans heeft gekend.

35. Over de Keure zie BAERTEN, J. in *Brussel groei van een hoofdstad*, blz. 44.

36. VERHULST, A., *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief* (Antwerpen, 1964), blz. 74 en 93-96.